

Jelínek, Milan

Postavení atributu v obrozenské odborné literatuře

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1967, vol. 16, iss. A15, pp. [69]-84

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101088>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILAN JELÍNEK

POSTAVENÍ ATRIBUTU V OBROZENSKÉ ODBORNÉ LITERATUŘE

Už letmý pohled na spisovný text obrozenský a dnešní odhalí značné rozdíly v slovosledu, které jsou tím výraznější, čím více obrozenští autoři usilovali o literární charakter svých textů. Jak je obecně známo, spisovný jazyk obrozenský se z vůle svých obrozovatelů ustaloval na základě humanistické češtiny, která se tehdy považovala právem za vyvrcholení vývoje našeho kulturního jazyka. Nešlo ovšem o nějaký subjektivně motivovaný návrat k humanistické češtině, nýbrž o výběr jazykové normy, která se zachovala pro dobu obrozenskou v biblických textech, pořizovaných na základě jazykové normy Bible kralické, a která byla zejména v propagandistické literatuře náboženské a hospodářské více nebo méně napodobována i v druhé polovině století 17. a v století 18. Výběr humanistické jazykové normy jako základu pro obnovení spisovné češtiny v době obrozenské byl ovšem motivován i obdivem k bohatství a vyspělosti humanistické literární tvorby a byl také diktován praktickou snahou dosáhnout jednoty spisovného jazyka v Čechách, na Moravě, v české části Slezska a na Slovensku.¹

Nelze popírat fakt, že přijetí humanistické češtiny jako základu pro spisovnou češtinu obrozenskou znamenalo značné vzdálení jazyka spisovného od jazyka běžně mluveného ve středních Čechách. Týkalo se to jak stránky hláskoslovné a tvaroslovné, tak i stránky syntaktické, která byla v humanistické češtině značně latinizována. Mezi jinými syntaktickými latinismy se do literární obrozenské češtiny dostala i typická latinská schémata slovosledná, zejména charakteristické schéma s koncovým postavením slovesa. Poznamenejme hned, že při přejímání slovosledných schémat humanistických, ovlivněných klasickou latinou, měla značnou úlohu i tendence k jistému rytmizování obrozenské prózy, jak se o tom přesvědčujeme nejen při rozboru klauzulí obrozenských period, ale i při analýze stavby rozvitých větných členů, rozvržených do více nebo méně pravidelných kól. Rozbor slovosledných schémat spisovné obrozenské češtiny přináší tedy zajímavý materiál k dějinám jazyka: ukazuje vývojový pohyb slovosledu od jeho silně latinizované podoby v době humanistické k střetání značně frekventovaných schémat humanistických se schématy soudobého mluveného jazyka v době obrozenské.² Přestože se obrozenská literatura před třicátými lety 19. stol. ještě nedopracovala výraznější diferenciaci v uplatňování jazykových prostředků podle jednotlivých funkčních stylů, přece jen syntaktická stránka literatury odborné nebo aspoň odborně popularizující zůstala nejkonzervativnější. Je tedy její analýza pro dějiny jazyka velmi důležitá. Blízkost nebo skoro totožnost spisovných syntaktických prostředků užívaných v různých funkčních stylech pak dovoluje generalizovat většinu výsledků rozboru pro celou spisovnou obrozenskou češtinu zhruba do počátku 30. let.

Ve svém článku se omezují z technických důvodů jen na rozbor slovosledných schémat atributu. Jde mi hlavně o to, abych podal co nejúplnější inventář slovo-

sledných schémat užívaných v atributových spojeních, která jsem excerpoval z obrozenské odborné literatury. Dále se pokouším sestavit souznačné dvojice a řady slovosledných schémat, a tak ukázat výběrové možnosti, které se obrozenským autorům nabízely. Je to důležité nejen pro dějiny spisovné češtiny, ale i pro stylistické hodnocení obrozenských textů: máme-li stanovit tendence výběru výrazových prostředků charakteristické pro jednotlivé autory nebo literární žánry nebo funkční styly, musíme nejprve znát inventář prostředků navzájem si konkurujících. Pro nedostatek místa jsem však nemohl provést detailní rozbor historický,³ který by si vyžadoval, abych citoval úryvky textů humanistických a abych srovnával slovosledná schémata česká s příslušnými latinskými, popř. i německými. Omezil jsem se na pouhé poznámky o původu některých schémat, jimiž se čeština obrozenská liší od dnešní. Zato jsem se snažil všude uvádět poměrnou frekvenci schémat; uznávám, že by má tvrzení měla být podepřena statistikami, ale k tomu by bylo potřeba celého kolektivu spolupracovníků. Zjištění přesných statistických údajů by však sotvaco změnilo na mých soudech vyslovených s pomocí relačních adverbii (*často, hojně, zřídka, ojedinele* apod.).

*

1. V obrozenské literární češtině se bez funkčního rozlišení střídá antepozice a postpozice zájmen přivlastňovacích a ukazovacích. Latinské schéma postpoziciální, přejaté z humanistické češtiny,⁴ nacházíme často zvláště v textech s výraznou knižní povahou, tedy zejména v textech odborných. Ze zájmen přivlastňovacích stojí nejčastěji v postpozici zájmena 3. os. sg. a pl. *jeho, její, jejich*, ale běžná je postpozice i ostatních zájmen posesivních.⁵ Např.:

Oddenek *její* [=šidlatky] totiž jest plackovitý ... Oustrojnost *jejich* [=rostlin jevnosnubných] stonku okazuje, že vzrůst *jeho* musí býti docela rozdílný (PrRost 271 — příklad dobře ukazuje nefunkční střídání postpozice a antepozice). — Těto žádosti *Vaší* zadosť učiníti cítím se zavázána obzvláště po přečtení třetího Svazku Starožitností *Vašich* ... (KollSláva 3).

Ze zájmen ukazovacích zaujímají dosti často postpozici zájmena *ten, tento*.⁶ Protože to jsou běžné prostředky, jimiž se v odborném stylu odkazuje na předcházející nebo následující text, má jejich postpozice značnou účast na celkové knižní povaze odborného vyjadřování. Nejčastěji stojí ukazovací zájmeno za nerozvitým substantivem, ale hojně proniká pronominální postpozice i u substantiva, které je rozvito shodným přivlastkem v antepozici. Příklady:

Zákon *ten* zachovává i septima, i terce také v převratech ... (ŠkrHud 66). — Z toho již dosti vyplývá užitek vědy *těto* (SmetSl 3). — K otevřenému vyznání *tomuto* však bez odkladu přidati musím také osvědčení druhé ... (PalDěj I, str. VI).

Velmi řídké jsou případy, kdy ukazovací zájmeno stojí až za postponovaným adjektivním přivlastkem. Bývá tomu tak obyčejně jen při odkazování na následující text. Např. Marek uvádí formulaci jednoho z logických zákonů touto jmennou větou: Potom zákon *druhý tento*: ... (Log 98). Dosti často však ukazovací zájmeno zaujímá postavení mezi určeným substantivem a postponovaným adjektivním přivlastkem: Z uzlu *tohoto* živočichního, zvěrobýlového počneme se ohlížeti k třídě *hořejší*, totiž živočišní ... (Staň ČČM 23/3 H18). Velmi řídké, obyčejně jen při odkazování progresivním, je doložena postpozice ukazovacího zájmena po neshodném přivlastku: Co do zvuku povstávají figury *řeči tyto*: ... (JgSlst² 78).

2.1. Nerozvitý nebo slabě rozvitý adjektivní přivlastek se v obrozenské češtině klade často podle humanistického vzoru, napodobujícího latinu, za určené podstatné jméno, aniž má *tato* pozice nějakou zvláštní funkci.⁷ Střídá se tu tedy bez

funkčního rozlišení postavení před substantivem s postavením po substantivu, ale převládá živá antepozice adjektiva nad knižní postpozicí.⁸ Že i v době obrozenské měla neukonná postpozice adjektiva knižní zabarvení, o tom svědčí její hojnější frekvence v textech výrazně knižních, mezi nimi i odborných.

Ve shodě s dnešními slovoslednými zákonitostmi bývá postpozice u adjektivního přívlastku zdůrazněného.⁹ Tak je tomu např. ve větě: *Povšechná činná mohutnost dělí se tedy nevyhnutelně v mohutnost skumnou a mohutnost výkonnou* (MarFil 19). Také postpozice adjektiva v některých terminologizovaných slovních spojeních se shoduje s dnešním stavem. Srov. např. chemické termíny v následujícím souvětí: *Kostan olovitý vážíci 0,684 gr. byl rozpuštěn v kyselině dusíkové, sířičníkem vodičnatým co sířičník olovitý sražen a v síran olovitý proměněn* (Quad ČČM 22/2 147).

V rozporu s dnešním slovosledem je však obrozenská tendence klást adjektivní přívlastek, který není ani zdůrazněn, ani není součástí terminologizovaných slovních spojení, až za určované substantivum. Ani v odborné literatuře tu nelze pomýšlet na vliv terminologizovaných slovních spojení s ustálenou postpozicí adjektiva, protože toto slovosledné schéma je běžné i v těch odborných oblastech, kde se nevytvořila soustava dvojslovných termínů s postponovaným adjektivem. Lze to ukázat např. na souvětí z Palackého Dějin:

Hlavní obsah a ráz věku středního historie české jsou, jakož sme již napověděli, různé a pŭtky církevní a náboženské, jenž dvakráte k válkám krvavým a dlouhotrvajím vedly (Děj I 17).

Důkazem toho, že postpozice adjektiva neměla obyčejně zvláštní funkci proti antepozici, je střídání téhož slovního spojení s anteponovaným a postponovaným adjektivem bez jakéhokoli funkčního rozlišení.¹⁰ Např.:

Vedeme-li silný galvanický proud tlustým měděným drátem a přiblížíme-li k němu železně piliny; přilnou tyto k drátu a postaví se přímo na délku jeho, tvoříce tangenty k jeho objemu. Piliny železně lnou tak dlouho k vodiči, pokud proud trvá ... (Petř ČČM 21/1 402—403).

2.2. Slabě rozvitý přívlastek, tj. přívlastek určený jen příslovcem, chová se v podstatě stejně jako přívlastek nerozvitý. Příslovce stojí vždy před adjektivem, ať už adjektivum zaujímá postavení před určovaným substantivem nebo po něm. V druhém případě je tedy příslovce vloženo mezi určované substantivum a adjektivní přívlastek. Jako příklad střídající se antepozice a postpozice slabě rozvitého přívlastku lze uvést adverbialně rozvitě odkazové adjektivum *nahoře uvedený*, kterého se v obrozenské odborné literatuře často užívá bez funkčního rozlišení v obou pozicích: *nahoře uvedený spis* // *spis nahoře uvedený*.

Ve shodě s dnešním slovosledem je postpozice slabě rozvitého přívlastku v těch případech, kdy adjektivní apozice slouží k implicitnímu vyjádření některého subordinálního syntaktického vztahu, např. podmínkového: *Vlákénka ještě blíže opátraná* zdají se býti od jednoho konce k druhému sestavena z nejdrobnějších deštiček na sebe položených (Purk Krok 3/3 444), nebo přípustkového: *Vápno jinde hojně tady toliko vedlejší* (Pr Krok 3/2 239).

3.1. Je-li spojení substantiva s adjektivním přívlastkem určeno dalším, sekundárním adjektivem, střídají se často bez funkčního rozlišení tři slovosledné typy: 1. sekundární i primární přívlastek je před určovaným substantivem; 2. sekundární přívlastek zaujímá pozici před substantivem, primární za ním; 3. primární a sekundární přívlastek stojí za substantivem. Zaujímají-li obě adjektiva postavení jednostranně (před substantivem nebo za ním), bývá zpravidla těsně u substantiva přívlastek primární. Z uvedených tří slovosledných typů jsou hojně doloženy první

dva, kdežto třetí je poměrně řídký. Zhruba tentýž stav zjišťujeme ve vzorové češtině humanistické, ale vlivem latiny má v ní třetí typ přece jen větší frekvenci než v textech obrozených.¹¹ V humanistické češtině se druhý a třetí typ opírá o příslušná schémata latinská, kdežto první typ je ve shodě s domácím územím.¹² V obrozené češtině se do druhého a mnohem řídkěji i do třetího typu zařazují dvojslovné termíny s postponovaným adjektivem, jsou-li určeny dalším adjektivním přívlastkem.

První typ (adj.³ + adj.¹ + subst.), shodný s dnešním slovosledem, nacházíme běžně ve všech obrozených textech, např.: Právě požeňání mají Čechy na *léčivá minerální* zřídla (ZapZem 10). Za obměnu tohoto typu můžeme považovat slovosled, který vzniká přesunutím zdůrazněného sekundárního adjektiva do postpozice, tedy typ adj.¹ + subst. + adj.². Také tento zdůrazněný slovosled je ve shodě s dnešním stavem.

Druhý typ (adj.² + subst. + adj.¹) je zvláště hojně zastoupen v textech těch odborných disciplín, v jejichž terminologických soustavách mají značný podíl dvojslovná spojení s postponovanými adjektivy. Např.:

Sehnaná kyselina sírková při vaření vylučuje žlutý modřetník platčítý ... (Quad ČČM 23/3 53).— Jejich [= kapradovitých] kmen povstává ze srostlých zplodin listových, které na mladé rostlině vyniknutím nového kruhu listového nad posledním se zvětšují a zdokonalují (PrRost 270).

Je však hojný i v neterminologizovaných slovních spojeních;¹³ nacházíme ho především u těch autorů, kteří užívají hojně adjektivní postpozice při jednodušším rozvíjení substantiv. Tak je tomu např. u Palackého:

Kterak celé pokolení lidské ... na toliké co do tělesné postavy a barvy, duchovní povahy a řeči, mravů a obyčejů rozdílné plemena, kmeny, národy a větve rozrodilo se, o tom žádný podavek historický nás nepoučuje (Děj I 9).

Třetí typ (subst. + adj.¹ + adj.²) je doložen mnohem řídkěji než první dva. Častěji se k němu řadí jen trojslovné termíny, v nichž je substantivum určeno postponovaným adjektivem a vzniklé spojení rozvíjeno dalším adjektivním přívlastkem, např. svazkové *cévové prvotní* (PrRost 67). Doklady neterminologické povahy jsou celkem řídké a mají výrazné knižní zabarvení, např.: Mezi tím časem vznikl ústav *bohomyševský biskupský* v Litoměřicích... (JgSlk I, str. IV).

3,2. Je-li spojení substantiva se dvěma nesouřadnými adjektivními přívlastky určeno dalším, terciárním adjektivem, popř. několika adjektivy o stále vyšším stupni závislosti, zaujímají nejčastěji všechny adjektivní přívlastky postavení před určeným substantivem (... + adj.³ + adj.² + adj.¹ + subst.). Téměř pravidlem to bývá tehdy, je-li substantivum určeno ještě postponovaným přívlastkem neshodným. Není-li substantivum rozvíjeno neshodným přívlastkem, nacházíme dosti často i slovosled s primárním adjektivem v postpozici (... + adj.³ + adj.² + subst. + adj.¹). Jiné rozmístění nesouřadných adjektivních přívlastků je celkem ojedinělé. Uvedeme alespoň jeden příklad, v němž je vedle jednostranného postavení adjektiv, vynuceného postpozicí přívlastku neshodného, postavení dvoustranné typu adj.³ + adj.² + subst. + adj.¹:

Jako v jazyku a ve starých obyčejích, tak i také zde [= v názvech měsíců] spatřuje se zřejmě *někdejší dlouhodobé vzájemné spojení Slovanů se všemi starými národy evropskými* (Erb ČČM 23/1 174).

4. Ke střídání slovosledných schémat dochází také v případech, kdy je spojení substantiva s neshodným přívlastkem dále určeno jedním přívlastkem adjektivním.

Naprosto tu ovšem převládá antepozice adjektiva, jak je to běžné i v dnešní spisovné češtině. Srov. např.:

Disputací šli hádání byly *oustní* cvičení ve vědecké polemice a tím samým i ve výmluvnosti, čímž tehdež *důležitou* část školského živobytí (TmkUn 70).

Dosti často se však adjektivum dostává do pozice hned za určované substantivum (tj. před neshodný přívlástek) v těch slovních spojeních, v nichž je neshodný přívlástek vyjádřen předložkovým pádem, např.: Stavův *zvláštních* s rozdílnými právy občanskými ještě nebylo (PalDěj I 16). Je-li neshodný přívlástek vyjádřen prostým pádem (nejčastěji genitivem), nacházíme adjektivní přívlástek v postavení mezi určovaným substantivem a neshodným přívlástkem mnohem řídkěji, ale nikoli ojedinele. Postpozice zde stejně jako v jiných případech napodobuje humanistické schéma, uvedené do spisovné češtiny vlivem latinským.¹⁴ Příklad:

Zárodek vřdycky se vyskytuje na počátku co vyvýšenina *bradavcovitá* sklípkatiny ... (PrRost 132). — Přistupují teď k popisování *obzvláštnímu* látek zubových (Purk Krok 3/3 431).

Jak o tom svědčí uvedené doklady, vzrůstal sklon k interpozici adjektivního přívlástu tam, kde adjektivum tvořilo s určovaným substantivem více nebo méně terminologizované spojení (srov. *vyvýšenina bradavcovitá*) nebo kde již svým významem ukazovalo na zdůrazněné uplatnění (např. *zvláštní, obzvláštní, hlavní*). Vedle uvedených dvou slovosledných schémat nacházíme ještě schéma: určované substantivum + neshodný přívlástek + adjektivní přívlástek k určovanému substantivu. Toto schéma bylo sice přejato z humanistické češtiny, do níž se dostalo napodobením slovosledu latinského, ale ani v humanistických textech nemělo příliš velkou frekvenci. V textech obrozenských se vyskytuje poměrně řídko a je v podstatě omezeno na spojení s neshodným přívlástkem v genitivu (při jiných typech neshodného přívlástu je zcela výjimečné). Příklady:

Vědomost tedy je známost věci *pouhá* (HšDuš 2). — Názvy rostlin a zvířat *slovanské* dokazují... (Berg Krok 2/2 161). — ... drží se rozdělení duševních mocí *trojčástečného* ... (MarFil 20).

5,1. Bohatěji rozvitým adjektivním přívlástkem rozumíme přívlástek rozvitý buď předmětem, nebo takovým příslovečným určením, které se po stránce lexikální nepociťuje za víceméně ustálený příslovečný výraz. Rozbor slovosledných schémat bohatěji rozvitého adjektivního přívlástu je velmi důležitý zejména pro obrozené odborné texty, protože ty bohatěji rozvitými přívlásky přímo oplývají a protože se právě v nich tento větný člen vyznačuje velkou slovoslednou rozmanitostí.

Hojnou frekvenci bohatěji rozvitých přívlástků v odborné literatuře si vysvětlíme sklonem odborných projevů k výrazové kondenzaci. Odborný styl totiž často dává přednost rozvitému dějovému adjektivu před nabízející se větou vztážnou, ve které dějovému adjektivu odpovídá určité sloveso jako nositel větné platnosti (srov. voda *nasyčená* solí // voda, *kteřá je nasyčena* solí apod.). Proto se v bohatěji rozvitém přívlástu tak často vyskytují přičestná a přechodníková adjektiva (např. *vyvinutý, vyvinulý; vyvíjející se, vyvinuvší se*). Co do slovosledu chovají se ovšem stejně adjektiva dějová i nedějová.

5,2. Mezi slovoslednými schématy bohatěji rozvitého přívlástu můžeme rozeznávat tři základní typy: 1. postavení za určovaným substantivem (subst. + adj. + rozvítí), 2. postavení před ním (rozvítí + adj. + subst.), 3. postavení obmykající určované substantivum, přičemž adjektivum stojí před určovaným substantivem a rozvíjející část přívlástu za substantivem (adj. + subst. + rozvítí). V prvním

a druhém typu se navíc střídají schémata s těsným postavením adjektiva u substantiva (A) a s postavením vzdáleným (B). Nacházíme tedy v prvním typu vedle slovosledného schématu subst. + adj. + rozvití (1A) slovosledné schéma subst. + rozvití + adj. (1B). V druhém typu pak soutěží schémata rozvití + adj. + subst. (2A) a adj. + rozvití + subst. (2B). Nechybějí však ani případy se středovým postavením holého přívlastku mezi svými rozvíjejícími částmi (schéma 1C a 2C). Pro humanistickou češtinu bylo charakteristické schéma 1B, převzaté z latiny, a schéma 2A, které se také opíralo o latinský slovosled.¹⁵

Názorný příklad o střídání základních typů 1, 2 a 3 v obrozenských odborných textech podávají obsahově příbuzné věty vypsané z jedné stránky Sedláčkových Základů měřictví (49):

Ze všech přímek, které mohou z bodu C mimo přímku AB daného na přímku AB býti taženy, jest přímka kolmá vždy nejkratší (typ 1B). — Z daného mimo přímku bodu na kteroukoli danou přímku jest jen jedinou a touz přímku táhnouti možno ... (typ 2B). — Tedy z daného bodu mimo přímku jen jediná kolmá může tažena býti (typ 3).

V obrozenské spisovné češtině se bez funkčního rozlišení střídá typ 1 s typem 2. Typ 2 nedosahuje sice frekvence typu 1, ale je hojně doložen zejména v obrozenské literatuře odborné, takže v ní musíme oba slovosledné typy považovat za rovnocenné. Někdy se střídají dokonce v témž větném celku, jako např. v Zapově větě: *Nad hladinou mořskou vystávající* (typ 2A) ostrovy jsou vrcholky nebo hřbety pohoří *na dnu mořském stojících* (typ 1B) (Všeob I 48). Typ 2 je v mnohých případech odůvodněn tím, že určované substantivum je rozvito neshodným přívlastkem v postpozici, takže další postpozice bohatěji rozvitého přívlastku shodného by ztížila přehlednost a tím i srozumitelnost větného celku.

5.3. Jak jsme již uvedli, převládá v době obrozenské postpozice bohatěji rozvitého přívlastku (typ 1) nad jeho antepozicí (nad typem 2). Pro obrozenskou literární češtinu a zejména pro její odborný styl je však příznačné, že v typu 1 má pod vlivem humanistických vzorů převahu vzdálené postavení adjektiva (typ 1B) nad jeho postavením těsným (nad typem 1A).¹⁶ V dnešní češtině se totiž jako neutrální ustálilo postavení těsné a postavení vzdálené bylo zatíženo zvláštní funkcí: slouží ke zdůraznění holého přívlastku.

Typ 1B měl značný význam pro přehlednost obrozenských odborných textů, jejichž větná stavba byla obvykle velmi složitá. Určované substantivum a holý přívlastek totiž v tomto typu obvykají rozvíjející část přívlastku a tím ji ohraničují proti jiným větným členům. Koncové postavení adjektiva bylo však v rozporu s jeho spojovacím úkonem (srov. mluvnice *napsaná Dobrovským* // mluvnice *Dobrovským napsaná*). Proto spisovná čeština dnešní dala proti češtině obrozenské přednost postavení těsnému, při němž adjektivum ve shodě se svou spojovací funkcí zaujímá postavení mezi určeným substantivem a rozvíjející částí přívlastku. Tím se také vyhovělo aktuálnímu slovoslednému principu, vyhrazujícímu koncové postavení v bohatěji rozvitém větném členu pro jeho významově nejdůležitější část.

U typu 1A se omezíme jen na dva doklady, protože tento typ je shodný s dnešním slovosledem. V prvním dokladu je bohatěji rozvito adjektivum neslovesné: *Obrazotvornost, vždy ochotná k službě a poskytnutí obrazův*, mámi nás často svými podloženými vidami... (MarLog 175; příslovce *vždy* stojí před adjektivem *ochotná* ve shodě se sklonem adverbii *zaujímat antepozici*). V druhém dokladu jsou v těsné postpozici dvě adjektiva slovesná (příčestní a přechodníkové). Koncové postavení rozvíjejících částí přívlastků lze tu vysvětlit jejich zdůrazněním při odporovacím

vztahu obou přívlasktů: ... jest v oboru veškerenstva jakýsi svět, nezaložený v samosti jeho, ale stojící s ní v potahu jestotném (Pal ČČM 1/1 91).

Více pozornosti věnujeme typu 1B, protože je odlišný od dnešního slovosledného úzu. Zatímco dnes se uplatňuje jen při zdůraznění holého adjektivního přívlasktu, v době obrozenské tuto zdůrazňovací funkci většinou neměl. Můžeme-li soudit podle počtu dokladů, byl to v obrozenské češtině základní slovosledný typ. Nic na věci nemění celkem ojedinělý doklad opravy slovosledného typu 1B na 1A v Jungmannově Historii: ... Přemysl, utišiv bouři *Krokovými dcerami ztropenou* [> ztropenou Krokovými dcerami] ..., pořádné panování v zemi ustanovil (Hist¹ 6, Hist² 4).

Několik příkladů typu 1B, seřazených podle vzrůstající složitosti bohatěji rozvíteného přívlasktu:

Závazek v zákonu obsazený má rozličné stupně přisnosti (KlácDob 40). — *Lidé prameny po Labi plavící nazývají se plavci* (Mens ČČM 18 100). — *O puškafích, střelbu těžkou v poli při bitvách obsluhujících*, nečiní se v našich památkách nikde žádné zmínky (Bur ČČM 19 418—419). — *O koloních českých, od vystěhovanců evangelických v minulém století na několika místech v pruském Slezsku založených*, řeč tuto není (Semb ČČM 16 395). — *Český jazyk ... o život zápasiti musil se dvěma jinýma, latinským, svou ukončenou vzdělaností a přijatou od náboženstva důstojností jemu v světle stojícím, a s německým, pro politickou převahu blízkých, podnikavých Germanů jemu nebezpečným* (Jg ČČM 1/1 35). — *Mapa tato vzrostla ze staviva, od několika let pomoci a přispíváním dobrých přátel, jimž za ochotné se mi v tom propůjčením srdečné díky skládám, pečlivě obíraného ...* (ŠafStar 9).

Je-li podstatné jméno určeno dvojnásobným nebo vícenásobným bohatěji rozvíteným přívlasktem, jsou zpravidla všechny souřadné přívlaskty téhož slovosledného typu. Tento jev můžeme nazvat slovoslednou harmonií. Jde v něm o jeden z projevů obecné syntaktické tendence k harmonickému vyjadřování několikanásobných větných členů. Příklad:

Osa jest rovná čára středem dvou rovnoběžných řeziv jdoucí a na rovinách těchto kolmo stojící (PrNer 6).

Jen zřídka bývá slovosledná harmonie porušena. Např. v následujícím dokladu se v trojnásobném rozvíteném přívlasktu střídají schémata 1C, 1B, 1B:

Odvodice, žly krevní (venae) jsou ale cévy ze všech částí těla vynikající nejtenšími větvíčkami (1C), *zponenáhla u větších kordary, větve a konečně v dva veliké kmeny se spojující* (1B), *šlávu zahnědle červenou vedoucí* (1B) (PrSsa v 14).

O oblíbenosti typu 1B v době obrozenské svědčí dosti četné doklady, ve kterých je podle typu 1B uspořádán nejen bohatěji rozvítený přívlastek jako celek, ale i členy rozvíjející jednotlivé části přívlasktu (využití tohoto slovosledného typu v sekundární závislosti můžeme označit malým písmenem: 1b). Na typu 1B (1b) lze ukázat nevýhodu vzdálené pozice adjektiva proti dnešní pozici těsné 1A→1a. Zatímco v typu 1B(1b) je spojovací funkce adjektiv jejich koncovým postavením oslaběna, v typu 1A→1a je počátkovým postavením posílena. V prvním případě je ztížena přehlednost dvojným obmykáním rozvíjejících členů, v druhém případě pak je usnadněna postupným rozvíjením přívlasktu. Příklady:

Vyduťatá ploška spojení mnohých částek brázdami oddělených, okazující, vrškovitá jest (AJgÚv 43). — *Někdy ksence z rozdílných květův společně květenství dělajících poště přestírají ksence jednoduchý anebo složený po jednom květu* (PrRost 157).

Jen ojediněle je doložen slovosledný typ 1B, po němž následuje sekundární rozvítení využívající téhož slovosledného typu (1B→1b). Sekundární přívlastek, vztahující se k substantivu rozvíjející části přívlasktu primárního, je tu oddělen

holým adjektivním přívlastkem primárním. Tento typ porušuje ovšem členkou sounáležitost substantiva a jeho přívlastku. Příklad: ... [oddíl slovesnosti] glagolitský, *od katolických kněží vzdělaný, zvláštního písma si oblíbených* (ŠafNár 64).

Typ 1C nelze považovat za běžnou slovoslednou výběrovou možnost, protože se vyskytuje opravdu jen výjimečně (např. *rostliny čerstvým nadané vzrůstem* — BerPrRost 55).

5,4. V době obrozenské je hojně doložena i antepozice bohatěji rozvitého přívlastku (typ 2). Vyskytuje se jako pozice menšinová už v textech humanistických, ale je zde omezena na případy s mírným rozvitím přívlastku a hlavně na případy s jiným anteponovaným nerozvitým přívlastkem.¹⁷ Lze tu předpokládat i vliv německý. Antepozice bohatěji rozvitého přívlastku soutěžila s postpozicí (s typem 1), aniž měla ve většině případů nějaké zvláštní funkční zatížení. Obrozenská literární čeština tedy disponovala většími slovoslednými výběrovými možnostmi než čeština dnešní. Zvláště to platí pro obrozenský odborný styl, který se vyznačoval proti jiným funkčním stylům větší syntaktickou složitostí a snadno podléhal cizím vlivům. Proto také v obrozenských odborných textech je slovosledný typ 2 hojnější než v textech uměleckých. Ale ani v odborné literatuře nedosáhl takové frekvence, jakou měl typ 1.

Ve shodě s dnešní češtinou se ovšem typ 2 uplatňuje tehdy, je-li určované substantivum rozvito složitějším neshodným přívlastkem. Kdyby totiž bohatěji rozvité shodné přívlastek stál až za rozsáhlým přívlastkem neshodným, snížila by se přehlednost větného celku. Např.:

Poslání aneb list básnický jest na jistou osobu vztahující se vystavení básnické jistých vůbec lidských citů, pravd a vztahů v způsobě listu (JgSlst¹ 44).

Bohatěji rozvité shodné přívlastek stojí obvykle před určovaným substantivem také v těch případech, kdy je substantivum rozvito vztaznou větou. Dnešní čeština řeší podobné případy někdy postpozicí, jindy antepozicí. Příklad z Jungmanna:

Didaktická neb náučná báseň jest oumyslem k celkovému dojmu spojený esthetický celek, v kterém esthetický ideál jako cit buďcí předmět a sice jako myšlenka se pronášá (Slst² 132).

Také u typu 2 se střídá těsné postavení adjektiva (A) s postavením vzdáleným (B). Proti postpozici převládá u antepozice postavení těsné nad vzdáleným, což je ve shodě s tranzitivní funkcí adjektiva, tj. s jeho funkcí, která zajišťuje spojení rozvíjející části adjektiva s určovaným substantivem. Mimoto musíme u typu 2A předpokládat i vliv základního slovosledného typu německého.¹⁸ Obě převládající obrozenská slovosledná schémata 1B a 2A se shodují v tom, že mají holý adjektivní přívlastek v koncovém postavení. Pokud se v dnešní češtině užívá antepozice bohatěji rozvitého přívlastku, nacházíme tu adjektivum zpravidla v pozici těsné. Je tedy dnešní slovosled shodný s převládajícím slovosledným schématem obrozenským.

Stojí-li bohatěji rozvité shodné přívlastek na samém počátku věty ve východisku sdělení, slouží v některých případech k obsahovému navázání na předcházející větný celek. Poněvadž rozvíjející člen přívlastku opakuje nebo shrnuje část předcházející věty, je jeho postavení před holým přívlastkem zdůvodněno aktuálním slovosledným principem. Např.:

Víra jest uznání ne tak podlé předmětu jako spíše podlé podmětu dostatečně zdůvodněné ... S věrou spojená důvěrnost jeví osobní podmětní jistotu ... (MarFil 32).

Typ 2A bývá velmi hojný po adjektivních zájmenech. Anteponovaný bohatěji rozvitý shodný přívlastek je v takových případech obemknut zájmenem a určovaným substantivem. Několik příkladů s různými zájmeny:

Kromě těch životem přístrojěných hmot ve sklípcech nalézáme ještě rozdílné prvky nerostní ... (PrRost 7). — *Toto na severních hranicích Moravy mocně se zdvihající pohoří jest jedno z hlavních pásem Sudetův ...* (ZapZem 136). — ... drahná částka oněch od Ptolemaea vyčítaných jmen přináleží národům kmene vendického ... (ŠafStar 104). — ... *takový při zřiznutí koruny nad okem ponechaný pahýl se vši opatrností se zřizne* (PixaKlíč 28). — Připomenu ... *jasně vyzvukování každé hlásky, její pevnými pravidly vymezené ostření a protahování* (Hka ČČM 9 163). — ... *stejný mírají význam některá od přičestí minulého času ve smyslu trpném odvozená jména přídavná* (Chma ČČM 16 579). — *Soustava tónů obsahuje veškerý v hudbě užívané tony* (ŠkrHud 27).

Uzavření anteponovaného bohatěji rozvitého shodného přívlastku mezi adjektivní zájmeno a určované substantivum sloužilo zajisté k jeho ohraničení proti jiným větným členům. Ani při značné rozvitosti přívlastku nebyla obyčejně přehlednost věty snížena, a proto odborná literatura využívá v menší nebo větší míře této pozice dodnes. Příklad ze Šaf.:

Tento, jak se zdá, ze staré zásady thracké přimíšením římských a slovanských životův povstalý národ bytujet zároveň s národem maďarským takofka uprostřed velikého kmene slovanského (Nár 116).

Sklon ke koncovému postavení adjektiva u anteponovaného bohatěji rozvitého shodného přívlastku pozorujeme i po předcházejícím nerozvitém nebo slabě rozvitém adjektivním přívlastku, ať již jsou oba přívlastky navzájem souřadné nebo nesouřadné. Bohatěji rozvitý přívlastek je tedy v takových případech vložen mezi nerozvitý (slabě rozvitý) přívlastek adjektivní a určované substantivum. Uvedeme dva příklady, první pro souřadný vztah mezi oběma přívlastky, druhý pro vztah nesouřadný:

Přirozený, neb lidskou rukou od jedné řeky k druhé, neb od řeky k moři pro plavbu udělaný hluboký a široký příkop má jméno průlev (Kanal) (ŠádZem I 86). — Na tu otázku již čteme odpověď v *latinské, rozkazem Císaře Karla IV. sebrané kronice ...* (Dobr ČČM 1/1 80).

Typ 2A je hojně doložen i v těch případech, kdy je substantivum určeno jen bohatěji rozvitým shodným přívlastkem (nebo ještě dalším shodným přívlastkem, ale postponovaným). V dnešní češtině, jak jsme již uvedli, ustálil se typ 1A. Několik příkladů seřazených podle vzrůstající složitosti:

... *k porodu pracující ženu mdloba přepadne ...* (AJGUm 167). — *Horami a řekami oddělení a malého mezi sebou spojení mající kmenové začali život o sobě v každém ohledu ...* (TmčDoba 49). — *Posud, co já vím, na obzoru české literatury neobjevený rukopis tento [= Opatovický] chová se nyní u p. Č-r-y v Pardubicích* (Stár ČČM 15 317). — *Oda ... jest lyrický výraz všeobecným a nejvyšším vztahem člověka k tomu, což zemského jest, rozplameněného nadšení* (JgSlist² 108).

Vyskytují se dokonce — ovšem jen zřídka — i případy se shluknutím předložek, např.:

... *mezi kterýmžto kamenem [mlýnským] a mezi na způsob struhadla zřazeným plechovým lubem ježmen kulovatě se drtí* (ŠádHyb 66).

Je-li v antepozici dvojnásobný nebo vícenásobný bohatěji rozvitý shodný přívlastek, pak jsou obyčejně všechny jeho souřadné členy uspořádány podle téhož slovosledného schématu (buď 2A, nebo 2B). Např.:

Didaktickoepická báseň představuje jedním hlavním pomyslem utvořenou a v minulosti dokonanou ideální událost (JgSlist² 145).

Slovosledný typ 2B je doložen daleko řídkěji než 2A, ale není ojedinělý. Obrozenští autoři ho užívají především tam, kde je určované substantivum v předložkovém pádě. Při typu 2B by se totiž dostalo v některých případech těsně za předložku substantivum závislé na adjektivním přívlastku a někdy by se dokonce střetly dvě předložky. Příklady:

... *ve zpustlé třicetiletou válkou zemi osazování Němci (ŠafNár 97). — Tato řeka s pocházející z Českého lesu na hranicích Bavorských řekou Moldavou u Mělníka se spojuje ... (DlabČes 15).*

Sem patří i případy, v nichž je podle slovosledného typu 2B uspořádán sekundární rozvitý přívlastek, který tvoří součást přívlastku primárního, rozvrženého podle typu 2A:

Z nabytých skrze čidla rozmanitých názorů záležející zásobu um tříbí ... (MarFil 202).

S typem 2B se však setkáváme i v případech jiných, kde pro jeho užití nemůžeme uvést nějaké zvláštní zdůvodnění. Je to další svědectví o značné rozkolísanosti obrozenského slovosledu. Např.:

Postavíme zde výsledky lučebních rozborů *nejdůležitějších v hospodářství rostlin ... (AmLuč 361).*

5.5. Zbývá ještě pojednat o slovosledném typu 3. Záleží v tom, že bohatěji rozvitý shodný přívlastek je rozdělen určovaným substantivem na dvě části: holý adjektivní přívlastek stojí před substantivem, rozvíjející část přívlastku za substantivem. Tento slovosledný typ nelze považovat za ústrojný, protože trhá od sebe větné členy bezprostředně na sobě závislé. V obrozenké literatuře ho nacházíme velmi zřídka, nikoli však ojediněle; v dnešní češtině se pokládá za slovoslednou chybu. Příklady:

... *náruživě milující matka svého nezdárného syna jiný úsudek o něm pronese ... (MarLog 181). — ... sevření Slované od celtických Bojů v Bojohému a německých Gothův i Vandalův na pomoci baltickém, ustupovali na východ i sever (ŠafStar 427). — Převažující přitažlivost cizí nad vlastní působuje nejmenší stupeň spojení ... (BerPrRost 14).*

6.1 Základní pozice přívlastku neshodného je v obrozenké odborné literatuře stejně jako v dnešním spisovném jazyce za určovaným substantivem. Rozdíl proti dnešnímu stavu je však v tom, že se dnes postpozice uplatňuje až na malé výjimky důsledně, kdežto v době obrozenké se vedle postpozice užívalo ve shodě s humanistickou češtinou, napodobující slovosled latinský,¹⁹ i antepozice. Převládalo ovšem postavení neshodného přívlastku za určovaným substantivem;²⁰ hojnější frekvenci anteponovaných neshodných přívlastků lze doložit především z textů, které mají výrazně knižní zabarvení, mimo jiné z textů odborných.

Protože postavení neshodného přívlastku za určovaným substantivem je v obrozenských textech zcela běžné a ničím se neodlišuje od dnešního slovosledu, bylo by zbytečné uvádět doklady. Upozorníme jen na to, že v obrozenké odborné literatuře nacházíme řídky, ale nikoli ojediněle takové postavení neshodných přívlastků, že hned za určovaným substantivem následuje volnější, příslovečný přívlastek a teprve za ním těsnější přívlastek předmětový. Např.:

Po udušení / na začátku XVII. stol. / z rozkazu cis. Ferdinanda II., / zvláště přičiněním a prací biskupa Króna, / protestantismu / v těchto zemích / vydávali katolictví kněží potřebné pro nábožné a mravné vzdělání lidu knihy v nářečí domácím ... (ŠafNár 77).

6.2. Počet případů, kdy je neshodný přívlastek před určovaným substantivem, nápadně vzrůstá po adjektivních zájmenech a po adjektivech, která rozvíjejí určo-

vané substantivum.²¹ Neshodný přívlastek je pak sevřen z jedné strany adjektivním prostředkem, z druhé určovaným substantivem, takže je dobře vymezen proti jiným větným členům. Zařazením za shodný přívlastek je zvlášť zdůrazněna jeho přívlastková funkce. Příklady:

Celek vědný jest *takové jistých poznání* sestavení, že se podobají údům skládajícím vzájemností svou jedno tělo (KlácDob 4). — Metafysik za sebou zůstává *všecku přírody* hmotu... (MarFil 191). — ... o výbornosti pak, potřebě a užitku jeho [= umění babického] vznešeném, *mnozí šťastné pomoci a zachování lidského života* příkladově dosti zjevně vyučují (AJgŮv 1). — *Dotčená částecek* odlučivost jest u některých těles přeslabá... (HynaDuš 31). — Jich [= rourek] potažný počet v *rozičných zubu* místech také rozdílný jest (Purk Krok 3/3 433). — *Domáci starobylých Slovanův* jméno Srbov (nadpis, ŠafStar 80). — *Druhý k dokonalosti klasické* nedostatek literatura z té epochy nese ten, že pouze prstonárodní jest (Jg ČČM 1/1 36).

Jak nás o tom přesvědčují četné doklady, stojí v antepozici nejen přívlastkový genitiv (např. *vnitřní hmot* zákonitost — AmLuč 292), nýbrž i jiné prosté pády (např. *takové předmětu nějakého zvukem* vyznačení — MalýSlat 18) a pády předložkové (např. *veliká o zdokonalení veršův svých* péče — Šaf Krok 3/1 27).²² Celkem ojedinělá je antepozice přívlastkového infinitivu: ... *vezdejší tehdaž slabých utiskování*, a vzniklá tudy *jim přispěti* žádost... (JgSlat¹ 52). V antepozici mohou ovšem stát dva i více různých neshodných přívlastků rozvíjejících totéž substantivum, např. příčina a způsob tohoto | *Bojův* | *do nynějších Čech* | se stěhování — Pal ČČM 7 415).

Se všemi těmito typy anteponovaného neshodného přívlastku se setkáváme i v případech bez předcházejícího adjektivního zájmena nebo adjektiva, jenže jejich frekvence je mnohem menší (ovšem mimo případy víceméně lexikalizované, jako *země díl* PrRost 304; *nebesvládce* MarLog 34 — *nebes vládce* Fil 65; *hlavy bolení* MarLog 185 aj.). Příklady:

Chronologie jest *času zčtání* (VydArit 5). — *Listův a osy* prvopočátky dělají se v pupenech (PrRost 85). — *Zvláště v hlavním městě žijících spisovatelů* sloh předtí plynností a přiměřeností slov nad starší překládání (JgHist¹ 160). — *Planá hruška* ... jest beze vší pochybnosti *všeho velikého množství našich hruškových druhů* matka (PixaKlíč 169).

Jsou-li v antepozici dva nebo dokonce tři neshodné přívlastky, stojí častěji přívlastek těsnější (obyčejně genitivní) před volnějším (obyčejně instrumentálovým nebo předložkovým), ale v některých případech bývá tomu i naopak. Např.:

Rým jest | *pojmu rozličných* | v *podobném zvuku* / *rozumném spojení* (Malý ČČM 8 288). — *Řeč jest* / *snažení našich* / v *spůsobě ideální dobra* / *slovy* / *pronešení* ... (JgSlat² 160). — *U skleniny zubové* / *stejným jako u zuboviny způsobem* / *kyselin* / *upotřebení* zhoja nic by neprospělo (Purk Krok 3/3 437).

Vedle antepozice bývají neshodné přívlastky rozloženy i jinak: těsnější (obyčejně genitivní) stojí před určovaným substantivem, kdežto volnější (nejčastěji předložkový) za substantivem. V dnešní češtině zaujímají oba zpravidla postpozici, přičemž neshodný přívlastek těsnější stojí před volnějším. Příklady na obrozenském schéma těsnější neshodný přívlastek + určované substantivum + volnější neshodný přívlastek:

Průpověd (sada) je *slov* sestavení *k jistému smyslu* (MalýSlat 5). — *Každé té neskončené malé strany* vzdálenost od středu nic jiného nemůž býti, než poloměr ... (SedMěř 79). — *Velikého kmene slovanického* pojítí z *plemene indoevropského* ... zpytatelům našeho věku naakrze pochybno není (ŠafStar 32).

Rozvitost anteponovaných neshodných přívlasků bývá různá, ale celkem lze zjistit tendenci k ubývání antepozice, vzrůstá-li složitost neshodného přívlasku. Ovšem ani případy velmi rozvitéch neshodných přívlasků v antepozici nejsou ojedinělé, ba můžeme uvést i doklady, kdy součástí anteponovaného neshodného přívlasku je celá vedlejší věta:

Dle toho jest dithyramb *myslí tím, což v přirodě božského jest, největší opojenost slovy vyražené* (JgSlst² 107). — *Zástupka je slov, jenž na sebe dle významu v nějakém způsobu vztahována býti mohou, sebe zastupování* (MalýSlst 22).

V antepozici bývá zpravidla celý neshodný přívlasek. Jen výjimečně se vyskytují případy, že je holý neshodný přívlasek odtržen od své rozvíjející části určeným substantivem: *Jest to tedy rozumu pravidlo snažícího se ku poznání...* (MarFil 274).

Celkem ojediněle je doložena antepozice sekundárního neshodného přívlasku v anteponovaném neshodném přívlasku primárním (dvojstupňovitá antepozice): *Nezdálo se nám zbytečnou prací býti, / hrađu a města Děčína a panství toho / příběhů / sepsání* (Tmk ČČM 15 142).

7.1. Spojení přívlasku s určeným substantivem bývá někdy porušeno tzv. prolínáním větných členů slovosledně vázaných se členy slovosledně volnými. Tento slovosledný jev, známý už z humanistické češtiny a jejich latinských vzorů,²³ není však charakteristickým znakem obrozenského odborného vyjadřování, ba jeho frekvence je v projevech uměleckých větší než v odborných. Přesto jsou případy slovosledného prolínání i v odborné literatuře dosti hojné a svým dílem přispívají k rozdílu mezi odborným stylem obrozenským a dnešním.²⁴

Nejčastěji bývá odtržen od určeného substantiva anteponovaný shodný přívlasek, a to obyčejně slovesem. Tímto neobvyklým slovosledem se ještě zvyšuje pestrost pozic, které zaujímá sloveso v době obrozenské. Přitom bývají odtrženy různé typy anteponovaných shodných přívlasků, např.:

Proti osobní trvalosti duše *tyto se navrhují námítky* (MarFil 263). — ... hmoty sloučením *docela nových* nabývají *vlastností* (PrLuč 28). — I život tedy vůbec v *ústavičných záležitostech* bude *změných působení a trpení* (Pal ČČM 1/1 99). — ... z pozlaceného neb postříbřeného papíru *dost číně* se mohou *vystavěti sloupky* (BerPrRost 19). — ... *babič, v porodní povolán jen potřebě*, jedné každé případnosti *bedlivě vyšetřiti* ... má (AJGŮv 3).

Ridčeji, ale nikoli ojediněle je doloženo postavení slovesa mezi určeným substantivem a postponovaným bohatěji rozvitém přívlaskem shodným:

... [metafysika] původní *zákonností lidského ducha* se *zanáší, nabývajícího nějakého poznání* ... (MarFil 191). — ... český jazyk již *tenkrátě svůj ráz měl, jej od jiných nářečí oddělující* (JgHist¹ 9).²⁵

Jen ojediněle je slovesem oddělen od určeného substantiva postponovaný přívlasek neshodný: *Příčina jest omylí nedospělost* (MarLog 177). Tento doklad však není dostatečně průkazný, protože lze pomýšlet i na vliv slovosledného principu fonetického.

Zřídka proniká mezi shodný přívlasek a určené substantivum sloveso i se svým příslovečným určením: ... i nervy *veliký* na zplozování tepla mají *oučinek* (PrSsav 18). — Toto šetření přirozeného práva slabšího pohlaví *jasně* o mravní zvedenosti jejich [= Slovanů] *vydává svědectví* (ŠafStar 435). Tyto doklady by bylo možno pojímat i tak, že sloveso je vloženo za anteponovaný neshodný přívlasek, následující po přívlasku shodném (např. *jasně o mravní zvedenosti jejich vydává svědectví*). Kontext však ukazuje spíše na pojetí příslovečné.

7.2. Dosti hojně bývá shodný přívlastek oddělen od určovaného substantiva příslovcem, které není rozvíjejícím členem přívlastku. Pozoruhodná je ta skutečnost, že ve většině dokladů zaujímá přívlastek, za nímž následuje příslovce, postavení hned po ukončené nebo neukončené pauze (tedy na počátku věty nebo její části oddělené neukončenou přestávkou). Protože přívlastek v počátkovém postavení má přízvuk, můžeme z postavení příslovce vyvodit, že se co do přízvuku přiklání k přívlastku a chová se tedy jako nestálá příklonka. Vedle fonetického principu působí ovšem na neobvyklé postavení příslovce i princip významový: příslovce je obvyčejně v úzkém významovém vztahu se slovním spojením, do něhož je vloženo. Příklady:

Od tohoto právě zlatého věku až do našich časů se tyto tiskárny v Praze, i na jiných místech zadržely (DlabČes 48). — Za jasných letních dnů, v čase zvláště poledním, všechny předměty proti slunci a oku ležící velmi rychle třástí se zdají (SmetSíl 180). — Dobrý tuto [= při posuzování forem svobodného zákona] pozor mějme na poměr těchto oborů činnosti ... (KlácDob 31). — Poznatek zajisté každý jest nějaký soubor, nějaký soud, skládající se z podmětu a přísudku (PalČČM 1/1 96).

Nejsou ovšem ojedinělé ani případy, kdy přívlastek oddělený od určovaného substantiva příslovcem nezaujímá popauzovou pozici:

Život možen lidskému toliko tělu spojenému s duší (MarFil 259). — Vlastní drama neb činohra povstala v novějších teprve časech ... (JgSlst¹ 63). — Pravidel každého zvláště způsobu podati nekonečná by práce byla (AJGŮv 109).

Příklady, kdy je přívlastek odtržen od určovaného substantiva příslovečným určením, které je vyjádřeno prostým nebo předložkovým pádem substantiva, nejsou sice hojné, ale také ne ojedinělé:^{2a}

Jedni již dokonale mezi námi klassiky vidí ... (Jg ČČM 1/1 29. — Jest to ostatně předuležitá při skoumání poznávajivosti otázka ... (Pal Krok 1/2 138). — Těchto ústrojí podlé rozdílnosti, podlé potřeby v ouřadech, kterýchž zastávají mají, rozličnost panuje (BerPrRost 49).

POZNÁMKY

¹ Viz k tomu M. Jelínek, *Vliv vývoje společnosti na vývoj spisovné češtiny v období národního obrození*, Problémy marxistické jazykovědy, Praha 1962, s. 305. Tam další literatura.

² Při citaci obrozenských dokladů užívám těchto zkratk: AJGŮm — Ant. Jungmann, *Umění babičké*, Praha 1814; AJGŮv — týž, *Úvod k babení*, Praha 1804; AmLuč — K. Amerling, *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví*, Praha 1851; BerPrRost — B. V. Berchtold—J. V. Presl, *O přirozenosti rostlin aneb rostlinář*, Praha 1820; DlabČes — J. B. Dlabach, *Krátké vypsání Českého království ...*, Praha 1818; HsDuš — H. J. Hanuš, *Nástin duševědy*, Brno 1849; HynaDuš — F. Hyna, *Duševní zkoušebně*, Praha 1844; JgHist¹, JgHist² — J. Jungmann, *Historie literatury české*, Praha 1825¹, 1849²; JgSlk — týž, *Slovník česko-německý*, Praha 1835; JgSlst¹, JgSlst² — týž, *Slovesnost*, Praha 1820¹, 1845²; KlácDob — Fr. M. Klácel, *Dobrověda*, Praha 1847; KollSláva — J. Kollár, *Sláva bohyně a původ jména Slaviu čili Slavjanův*, Pešť 1849; MalýSlst — J. B. Malý, *Soustavní nástin slovesnosti*, Praha 1848; MarFil — Ant. Marek, *Základní filosofie*, Praha 1844; MarLog — týž, *Logika nebo umnice*, Praha 1820; PalDěj — Fr. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě I/1*, Praha 1848; PixaKlíč — Fr. Pixa, *Klíč štěpařský*, Praha 1848; PrNer — J. Sv. Presl, *Nerostopis čili mineralogia*, Praha 1837; PrRost — týž, *Počátkové rostlinosloví*, Praha 1848; PrSsav — týž, *Ssavectvo*, Praha 1834; SedMěš — V. Sedláček, *Základové měřičtí čili geometrie*, Praha 1822; SmetSíl — Fr. J. Smetana, *Silozpyt čili fysika*, Praha 1842; ŠádHyb — K. Šádek, *Hydoměřství nebo strojnictví čili mechanika*, Praha 1830; ŠafNár — P. J. Šafařík, *Slovanský národopis*, Praha 1842 (cit. podle vyd. 1955); ŠafStar — týž, *Slovanské starožitnosti*, Praha 1837; ŠkrHud — J. N. Škroup, *Počátky hudební*, příl. k ČČM na rok 1850; TmčDoba — J. Sl. Tomíček, *Doba prvního člověčenstva*, Praha 1846; TmkŮn — V. V. Tomek,

Děje university Pražské I, Praha 1849; VydArit — St. Vydra, *Počátkové aritmetiky*, vydané od L. Jandery, Praha 1806; ZapVšeoB — K. Vl. Zap, *Všeobecný zeměpis I*, Praha 1846; ZapZem — týž, *Zeměpis Čech, Moravy a Slezska*, Praha 1849.

Vedle autorů knižních děl cituji tyto autorů článků z ČČM a Kroku: Berg — V. Bergner, Bur. — T. Burian, Dobr. — J. Dobrovský, Erb. — K. J. Erben, Hka — V. Hanka, Jg — J. Jungmann, Malý — J. B. Malý, Mens — K. Mensinger, Pal — Fr. Palacký, Petř. — Fr. Petřina, Pr — J. Sv. Presl, Purk. — J. Ev. Purkyně, Quad — B. B. Quadrát (Kvadrát), Staň — V. Staněk, Stár — J. Stárek, Šaf — P. J. Šafařík, Šemb — Al. V. Šembera, Tmk — V. V. Tomek.

³ Pokud jde o historii slovosledných schémat atributu ve slovenských jazycích, odkazují na článek V. Vondráka *O místě atributivního adjektiva a substantivního genitivu ve větě*, Jagič-Festschrift (Zborník u slavu V. Jagiča), Berlín 1908, s. 161n. Zajímavé údaje o vývoji těchto schémat v češtině a o slovosledných tendencích spis. češtiny na poč. 30. let našeho století obsahuje článek J. Becky *O postavení přívlastku v české větě*, NŘ 16, 1932, s. 137n., 168n. Becka otiakl ve svém článku i statistickou tabulku o poměru antepozic a postpozic u jednoduchého shodného přívlastku a prokázal jí značné rozšíření postpozice v 16.—17. stol. a pak v době obrozené. Obrozenému slovosledu věnovala studii V. T. Kolomijcová, *Порядок слов в чешской прозе первой половины XIX-го века*, Краткие сообщения Института славяноведения 7, 1952, s. 67n.

⁴ J. Dobrovský upozorňuje na to, že postpozice posesivních zájmen je charakteristická pro české překlady bible a že to je „napodobení latinského slovosledu“ (*Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, Praha 1809, s. 395).

⁵ Vl. Šmilauer zjistil v *Kronice pražské* Bartoše Písaře zhruba stejný počet antepozic a postpozic u zájm. *svůj*, jeho a převahu postpozic u zájm. *můj*, *tvůj*, *náš*, *váš*. Převládající antepozici u zájm. *jich* vysvětluje jeho proklitickou povahou (*Poloha přívlastku v Kronice pražské Bartoše Písaře*, Praha 1930, s. 143). I v obrozených textech má arch. podoba *jich* tendenci zaujímat antepozici, kdežto novější podoba *jejich* tenduje k postpozici.

⁶ U Bartoše Písaře je podle Šmilauera antepozice zájm. *ten* „pravidelnou polohou“. „Postpozice nastává zřídka, asi v desetině všech případů“ (*Poloha přívlastku*, s. 77). V Bibli kralické se s postpozicí setkáváme mnohem častěji, např. ke dni *tomu*, na místě *tomto*.

⁷ Zvlášť silná je tendence adjektivního přívlastku k postpozici v humanistických překladech bible. Podle zjištění Šmilauerova „má jazyk biblický v češtině vlivem předloh téměř důslednou postpozici; přemáhají ji jen slova silné relativní atraktivnosti (*veš*, *každý*, *mnohý*, *celý*), číslovky a některá emocionální adjektiva“ (*Poloha přívlastku*, s. 141).

⁸ Jako „obvyklejší“ označuje antepozici adjektiva u Dobrovský, ale zároveň upozorňuje na to, že pozice adjektiva kolísá (*Ausf. Lehrgebäude*, s. 395). Také J. Sl. Tomíček dochází k stejnému závěru: „Kladení přídavných jmen před statnými jest obyčejnější ...“ O postpozici adjektivního přívlastku pak říká, že „jest více podle latinského způsobu ...“ (*Česká mluvnice*, Praha 1850, s. 229).

⁹ Zdůrazněním, které je motivováno sémantickou závažností adjektiva, lze vysvětlit postpozici adjektiv jistých sémantických oblastí, které uvádí Tomíček: „Pochází-li ... jméno přídavné od jmen míst, stavu, rodu, klade se obyčejněji za statným: na hradě *pražském*, jest řemesla *ševcovského*, stavu *panského* ...“ (*Česká mluvnice*, s. 229). P. V. Žák formuluje pravidlo, že antepozice je vyhrazena pro to, „co mluvitěho nejživěji jímá, způsobuje mu radost nebo hrůzu“, kdežto postpozice pro to, „co mluvitě chce uvážlivým rozumem zdůraznit jako odlišný znak“. Tak je tomu podle Žáka např. ve větě: *O šťastná země, že knížata tak důstojně v lůně chováš!* (*Böhmische Sprachlehre*, Brno 1842, s. 266). Je zřejmé, že autor připisuje slovosledu funkci, kterou má intonace. Poznamenejme ještě mylný názor staršího gramatika K. Kysely, vzešlý ze stejného přehlédnutí intonačních rozdílů: „Padá-li důkladnost větši na jména přídavná aneb místojména, tedy tato předcházejí“ (*Nejnovější mluvnice česká*, Praha 1830, s. 106).

¹⁰ Bylo by třeba prozkoumat i rytmické důvody k postpozici, neboť již při zbežném čtení obrozených textů zjistíme, že tendence k postpozici vzrůstá u adjektiv, která přesahují počtem svých slabik určené substantivum, a že je zvlášť nápadná při substantivech jednoslabičných. To ostatně konstatoval už pro Bartoše Písaře Šmilauer (*Poloha přívlastku* ..., s. 139).

¹¹ Srov. např. knížat *českých pohanských* (Veselavín), věci *některé zatemnělé* (Komenenský).

¹² Domácí úzus i v 16. a 17. stol. často vítězí; srov. např. větu z čes. a lat. textu *Řádu církevního Jednoty bratří českých*: A totot jsou ti náležítí, slušní církevní řádové ... — Atque hi sunt ritus ordinis nostri ecclesiastici ...

¹³ Tomíček dokonce formuluje pravidlo, že „při dvou jménech přídavných klade se statné mezi ně: *nejvyšší purkrabí pražský*“ (*Čes. mluv.*, s. 229). Dodržování tohoto pravidla pak doporučovaly různé praktické gramatiky až do dvacátých let 20. stol. Poznamenejme, že uvedené

slovosledné schéma bylo dost běžné i v textech humanistických, např. mnoho zlata a *drahého* kamení *výborného* (V. Hájek z Lib.).

¹⁴ Srov. např. čes. a lat. nadpis z *Řádu Jed. bratr.:* O řádu *domovním* služebníků. — De ordine *domestico* ministrorum.

¹⁵ Srov. např. u Veleslavína: ... rozličné paměti *ne toliko* z *pohanských* a *křesťanských* kronik, *ale i* z *Písem svatých* sebrané a *na jisté dny* rozdělené. × *Všickni rozumem a moudrostí* od *Boha* ooviceni a učení lidé.

¹⁶ V humanistické češtině je převaha typu 1B, napodobujícího slovosledné schéma latinské, mnohem výraznější než v češtině obrozené. Alespoň jeden typický příklad z Viktorína Kornela ze Všehrd: kroniky *o nich* (= Čechách) *ne českým jazykem toliko, ale latinským i jinými jazyky* *cizími* sepsané.

¹⁷ Příklad z *Řádu Jed. bratr.:* každý *církvi* představený kněz má moc ...; *ecclesiae praefecto* *pastori cuique* potestas est ...

¹⁸ Srov. např. *alle zu einer Gattung gehörigen Begriffe* (Purk.), *gesunde, das Volksleben heilsam kräftigende und veredelnde Früchte* (Šaf.).

¹⁹ Srov. např. první *církvevního povolání* stupeň jim [= učedníkům] se svěruje, *primo vocationis gradu* *ornantur* (*Řád Jed. bratr.*).

²⁰ Postpozici v obrozené češtině označuje jako obvyklou už Dobrovský, ale zároveň poznamenává, že se vyskytuje i antepozice. Mezi příklady však uvádí vedle spojení neustálených (např. *skrze tebe všech* *zaspítele*) i spojení víceméně lexikalizovaná (*okamžent, zeměřesent, krve prolítí, díky činěnt*) — *Ausf. Lehrgebäude*, s. 396. Na jiném místě varuje před nezřetelností antepozice (např. místo spojení *od slunce východu* doporučuje *od východu slunce*, t. 347).

²¹ Tutéž tendenci zjišťujeme i v humanistických textech.

²² U antepozice předložkových pádů platí do značné míry i pro dobu obrozenou zjištění Šmilauerova, že se tato antepozice „vyskytá téměř jen u podstatných jmen slovesných, protože ta svou verbální povahou nekladou antepozici předložkového pádu takových překážek jako substantivum vlastní“ (*Poloha přívlastku*, s. 22).

²³ Pelcl si všiml tohoto jevu u V. Hájka z Lib. (uvádí jako příklad větu: *Čechové na svém* *zuostali place*), ale v rozporu se skutečností poznamenal, že Hájek neměl při volbě tohoto slovosledného schématu mnoho napodobitelů (*Grundsätze der böhmischen Grammatik*, Praha 1795, s. 132). Je ovšem pravda, že u Hájka je tento jev častější než u jiných autorů 16. stol.; Dobrovský mluví dokonce o jeho zneužívání (Missbrauch) — *Ausf. Lehrgebäude*, s. 395.

²⁴ Značná frekvence slovosledných schémat s odděleným přívlastkovým adjektivem podnítila k varovnému hlasu Fr. C. Kämpelka: „Vědouce, že přídavné [jméno] jest příměstkem pojemů, bude také zřejmo, že přídavná od samostatných [= podstatných jmen] daleko vzdáliti nesmíme, nechceme-li jináko myšlénku zrozvláchniti ...“ (*Čechoslovan*, Praha 1842, s. 159).

²⁵ Viz k tomu doklad Dobrovského: *sestru máme maličkou* (*Ausf. Lehrgebäude*, s. 395).

²⁶ Jeden takový doklad uvádí Dobrovský v *Ausf. Lehrgebäude: veselýj nám den nastal* (s. 395).

МЕСТО АТРИБУТА В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ЭПОХИ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Принятие чешского культурного языка 16 и начала 17 веков в качестве основы литературного языка эпохи национального возрождения привело к значительному отклонению литературного языка от обиходно-разговорного языка, распространенного в средней Чехии. Помимо фонетической и морфологической областей это касается и области литературного синтаксиса, который под влиянием культурного чешского языка эпохи гуманизма впитал в себя большое количество латинских синтаксических схем, в том числе характерные схемы латинского порядка слов. Анализ схем порядка слов в научной литературе конца 18 и первой половины 19 веков представляет большой интерес для истории чешского литературного языка, так как в них продолжают жить схемы эпохи гуманизма, сталкивающиеся со схемами современного обиходно-разговорного языка. По техническим причинам мне пришлось ограничить свой анализ схемами порядка слов атрибутивных словосочетаний и не входить в обширные исторические объяснения. Но я все-таки считаю полезным привести основные данные, относящиеся к истории схем порядка слов атрибутивных словосочетаний.

Для чешского литературного языка эпохи национального возрождения характерно

чередование антепозиции и постпозиции притяжательных и указательных местоимений, причем постпозиция отражает латинское влияние (напр. *vzrůst jeho, zákon ten*). Подобное чередование встречается у прилагательных в атрибутивной функции и его можно также объяснить принятием латинской схемы, проникнувшей в чешский язык в эпоху гуманизма (напр. *válka krvavá*). В статье приводятся разные варианты рассматриваемой схемы. Сильное влияние латинского порядка слов, опосредствованного языковой нормой эпохи гуманизма, можно наблюдать в схемах порядка слов более распространенного согласованного атрибута. В ряду трех рассматриваемых основных типов схем это касается прежде всего схемы с постпозицией атрибута, причем прилагательное стоит в конце (напр. *bod mimo přímku daný*). Антепозиция с местом прилагательного непосредственно при существительном соответствует, по всей вероятности, немецкому порядку слов (напр. *mimo přímku daný bod*). Помимо приведенных двух схем, в статье подробно анализируются все остальные схемы более распространенного атрибута. В эпоху возрождения в отличие от современного литературного языка сравнительно часто встречается антепозиция несогласованного атрибута, повторяющая схему эпохи гуманизма, в свою очередь соответствующую латинскому порядку слов (напр. *přírodu hmota*). Кроме того, в статье приводятся типы атрибутивных словосочетаний, части которых отделены словами, не принадлежащими к распространенному атрибуту (напр. *hmoty nových nabývají vlastností*).